

^ Willem Frederik, erfprins van Oranje-Nassau.
Prent uit: *Willem Frederik, koning der Nederlanden*
(1949) [ADV.N, VB 18305].

BIJDRAGE

LODE WILS

EEN NIEUW PORTRET VAN KONING WILLEM I

Naar aanleiding van het tweehonderdjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden werden uitvoerige biografieën geschreven van de eerste drie koningen, onder verantwoordelijkheid van de Universiteit Utrecht. De beslagen historicus Jeroen Koch heeft een meesterlijke levensbeschrijving afgeleverd van Willem I¹, van wie er geen wetenschappelijke biografie meer was verschenen sinds het driedelige werk van Herman Colenbrander in de jaren 1931-1936. Koch heeft zich voor het bronnenonderzoek bijzonder toegelegd op de tot nu minder bestudeerde jaren van Willems leven die aan zijn koningschap voorafgingen, beginnend bij zijn jeugd als de erfprins Willem Frederik aan het hof van zijn vader, stadhouder Willem V. De periode van ruim veertig jaar vóór 1814, met daarin de nauwe relaties tussen de familieleden onderling, is heel verhelderend om de latere koning te begrijpen.

De 21-jarige erfprins kon zich niet onderscheiden als militair bevelhebber in de oorlog tegen het revolutionaire Frankrijk. Nadat de Oranjes in januari 1795 waren verdreven en de Bataafse Republiek was uitgeroepen, bleven ze als regerend Huis van Nassau nog Duitse Rijksvorsten, en konden ze steunen op het Europese netwerk van vorstenfamilies. De nauwe binding met het huis van de Pruisische Hohenzollerns, waartoe Willem Frederiks moeder behoorde, was nog in oktober 1791 versterkt door het huwelijk van de erfprins zelf. Vroeger waren de stadhouders Willem II, III en IV met Engelse prinsessen getrouwd, en de Oranjes konden ook blijven rekenen op de steun van Groot-Brittannië, waar de gevluchte stadhouder verbleef bij het hof en een jaargeld

¹ Jeroen Koch, *Koning Willem I. 1772-1843*, Boom, Amsterdam, 2013, 704 pp., ill., ISBN 9789461051844.

^ Friederike Louise Wilhelmine von Preußen trad op 1 oktober 1791 in het huwelijk met de erfprins. Prent uit: *Die Prinzen von Oranien aus dem Hause Nassau-Dillenburg* (1977). [ADVN, VB 10889]

genoot. De erfprins zou dienst nemen in het Pruisische leger en ook in het Engelse. Hij poogde tevergeefs om de bevolking van de Bataafse Republiek in opstand te brengen bij een Engels-Russische inval in 1799, waaraan een legertje van Oranjeballingen deelnam. Toen al hoopte hij dat een nederlaag van Frankrijk tot een herstel van de Zeventien Provinciën zou kunnen leiden.

Het was integendeel de Eerste Consul Bonaparte die in de volgende twee jaar zijn vrede kon opleggen. Daarbij werd voorzien dat de Duitse vorsten die door Franse annexaties hun domeinen verloren hadden, binnen het Duitse Rijk zouden schadeloos gesteld worden met gebieden verkregen uit de secularisatie van de vele kerkelijke staatjes in dat land, en uit de inlijving daarbij van sommige vrije steden. De erfprins legde zich neer bij de hegemonie van Bonaparte, trok naar Parijs en voerde de onderhandelingen namens zijn vader, ja dwong die om in te stemmen met de regeling die vooral dankzij de steun van Pruisen werd getroffen. Het Huis van Oranje kreeg, mits het de wettigheid der Bataafse Republiek erkende, een aantal gebiedjes; die lagen wel honderden kilometers uit elkaar. De ontevreden, legitimistische oude Willem V stond ze af aan zijn dertigjarige zoon. Die vestigde zich in het

grootste ervan, het gewezen abdij-vorstendom Fulda dat kleiner was dan het huidige groothertogdom Luxemburg. Bij de dood van zijn vader in 1806 werd hij bovendien als Willem VI soeverein van Nassau.

In die bezittingen deed hij bestuurservaring op, als een verlicht despoot naar het voorbeeld van de bewonderde Napoleon en vooral van zijn grootoom Frederik de Grote. Hij hief de benedictijnerabdij van Fulda op, en met ambtenaren die hij rekruteerde uit het protestantse Nassau, moderniseerde en laïciseerde hij het bestuursstelsel, het onderwijs, de bibliotheek, de gezondheids- en de armenzorg. Dat alles stelde hij in het teken van nut, doelmatigheid en economische ontwikkeling. In het voordeel van de bevolking uiteraard, maar ook of vooral van zijn inkomsten, die van het Huis van Oranje: ook in zijn onderhandelingen over de Bataafse Republiek was dat een hoofdpunt of *het* hoofdpunt van zijn bekommernis. Van zijn nieuwe onderdanen eiste hij *“volledige gehoorzaamheid, onderdanigheid en trouw”*, die hij afdwong met de dreiging van het Pruisische leger. In het katholieke Fulda lag het zwaartepunt van de hervormingen onvermijdelijk bij de verhouding tussen kerk en staat, die een spanning

met de bevolking opriep: *“Was het geen revolutie, dan toch zeker een protestants dictaat”*, schrijft Koch. Het was een voorbode van problemen die in 1814-1830 ook in België zouden worden gesteld.

In het voorjaar van 1803 hervatte Engeland de oorlog tegen Frankrijk, zeer tot ongenoegen van Willem Frederik die nu tussen twee stoelen kwam te zitten. Zijn positie werd nog moeilijker toen ook de verstandhouding tussen Frankrijk en Pruisen verslechterde. In 1806 kwam het tot een oorlog, waarin hij zijn functie opnam als luitenant-generaal in het leger van zijn neef en schoonbroer, de koning van Pruisen. Die werd verpletterend verslagen en Willem Frederik, die weer geen militair talent toonde en werd gevangengenomen, verloor in Berlijn aan krediet. Napoleon hertekende de kaart van Europa nog meer dan hij vijf jaar tevoren gedaan had, en herleidde het gehalveerde Pruisen tot een satelliet. Hij ontnam de Oranjeprins, ondanks diens smeekbeden, al zijn bezittingen met inbegrip van Nassau dat die pas enkele maanden tevoren geërfd had.

Daarna probeerden de Oranjes anderhalf jaar lang vruchteloos hun Duitse bezittingen terug te krijgen via tsaar Alexander I, die mee deze Vrede van Tilsit gesloten had en nu een bondgenoot van Napoleon was. Toen in 1809 de Oostenrijkse keizer een nieuwe oorlog voorbereidde, trad Willem VI in zijn dienst. Hij mislukte in zijn opdracht om zijn zwager in Berlijn mee te krijgen, werd zelf generaal in het Oostenrijkse leger, maar dat werd bij Wagram verpletterd. Intussen had hij zijn oudste zoon, de nieuwe erfprins, naar Engeland gestuurd, waar die twee jaar later adjudant zou worden van generaal Wellington die in Spanje de Fransen bevocht. Door zijn militaire verdiensten zou de erfprins de band met Engeland weer aanhalen. Maar pas het Franse debacle in Rusland in november-december 1812 opende echt kansen. Willem VI ging zelf in Engeland de zaak van het Oranjehuis bepleiten, met de steun van Rusland en Pruisen. Zijn zestienjarige tweede zoon was toen al tot een hoge officier gemaakt in het Pruisische leger, dat in maart 1813 overstapte naar het anti-Franse kamp. Het zou wel nog meer dan een jaar duren eer Napoleon volledig verslagen was; pas na de Volkerenslag bij Leipzig van 16 tot 19 oktober bestond over de einduitslag weinig twijfel meer.

Minister van Buitenlandse Zaken Castlereagh zag in Oranje een mogelijke troef voor Engeland. Hij wenste dat een eventueel hersteld Nederland steviger, *“meer monarchaal”* georganiseerd zou zijn dan de vroegere federale republiek, en territoriaal vergroot om weerstand te kunnen bieden tegen een nieuwe Franse expansie. Daar speelde Willem graag op in. Op 9 november 1813, zes dagen nadat Londen het bericht ontvangen had van de verpletterende nederlaag van Napoleon bij Leipzig, stelde hij een vereniging met de Zuidelijke Nederlanden voor, en met het gebied tot aan de Rijn en de Moezel, van Jülich tot Koblenz. *“Strategie en de belangen van zijn familie verkregen [of behielden; LW] voorrang in zijn bespiegelingen, niet de wensen van de bevolking van de voormalige Republiek en de Oostenrijkse Nederlanden. ‘Haast obsessief’ is dit primair dynastieke verlangen van de Oranjeprins naar een zo omvangrijk mogelijk territorium genoemd”*, schrijft Koch.

Russische troepen kwamen uit het oosten Nederland binnen, terwijl het Franse leger en bestuur zich in verwarring terugtrokken. Het volk werd oproerig; om de orde te handhaven, vormden notabelen nieuwe stadsbesturen in Amsterdam en Den Haag na het vertrek van de bezetters. De oud-regent Gijsbert Karel van Hogendorp greep de kans om Holland vrij te verklaren, met de prins als Hoge Overheid, en aan de zijde van de geallieerden. Op 21 november vormde hij een Algemeen Bestuur dat de ambtsdragers ontsloeg van hun eed aan Napoleon, maar ze beval om de administratie voort te zetten. Zo versnelde hij de opmars van de bondgenoten en de aftocht van het Franse leger naar de grote rivieren. Dat leger zou wel standhouden in de vestingen, zowel in Nederland als in België, zelfs tot Napoleon zich bij zijn nederlaag neerlegde in april 1814.

Engeland speelde zijn Oranje-troef uit. Zijn marine zette de prins op 30 november 1813 aan land in Scheveningen, beschermd door een afdeling militairen en begeleid door een ambassadeur van de Britse kroon. Daardoor werd meteen de Nederlandse onafhankelijkheid erkend, maar ook een bevoogding geschapen. De prins werd in Den Haag toegejuicht, en op 2 december – de dag nadat Russische troepen eindelijk de stad waren binnengetrokken – in Amsterdam uitgeroepen tot Soevereine Vorst Willem I. Zijn definitieve titel zou bij de vredessluiting moeten bepaald worden door de Mogendheden. Op 12 december kwam het tot een verlovings van de erfprins, de latere Willem II, met de Engelse prinses Charlotte. Rond die tijd, en definitief in januari 1814, bleek al dat de Mogendheden zouden instemmen met een samenvoeging van de Zuidelijke bij de Noordelijke Nederlanden. Wel moest er nog onderhandeld worden over de voorwaarden en de grenzen, want Pruisen wilde tot aan de Maas reiken, zoals Willem tot aan de Rijn en de Moezel.

Zoals Napoleon gedaan had, koos Willem I tot ministers mannen uit de verschillende strekkingen en regimes die elkaar in de voorbije dertig jaar bestreden of opgevolgd hadden. *“Alle partijchap heeft opgehouden”* heette het officieel, wat neerkwam op een verlicht despotisme waarin politieke medezeggenschap van de bevolking niet geduld werd, alleen administratieve medewerking. De vorst beloofde *“een wijze Constitutie”*, maar zegde aan de erfprins tijdens haar voorbereiding: *“Er zijn altijd verschillende interpretaties te geven en deze grondwet moet slechts worden beschouwd als een speeltje gelegd in de handen van de menigte, als illusie voor de vrijheid, terwijl men haar plooit naar de omstandigheden.”* En inderdaad, schrijft Koch, *“stond het recht voor hem altijd ten dienste van de uitvoerende macht, en niet van de burger om hem te beschermen tegen de macht van de staat”*.

Dat bleek meteen uit *“het gekonkel waarmee de Zuidelijke Nederlanden in 1815 de constitutie opgedrongen kregen”*. Al tevoren werd een instemming van 500 notabelen op de nochtans geselecteerde 1600 als een succes gezien, en achteraf werd ze met *“Hollandse rekenkunde”* als voldoende voorgesteld. De koning zou inderdaad de grondwet *“plooiën naar de omstandigheden”*, en ten slotte verklaren dat hij niet door haar gebonden was, aangezien zijn soevereiniteit aan de grondwet voorafging.

^ De landing van Prins Willem in Scheveningen op 30 november 1813.
Prent uit: H.T. Colenbrander, *Inlijving en opstand* (1913) [ADVN, VB 18363].

Vergeleken bij de meeste auteurs legt Koch heel sterk de nadruk op dat vorstelijk absolutisme, waarin hij het belangrijkste element van verklaring schijnt te zien voor het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk in 1830. Bovendien *“de Noordelijke dominantie weerspiegelde zich ook in Willem Frederiks personeelsbeleid. Het overgrote deel van de ministers van het Verenigd Koninkrijk werd gerekruteerd in de Noordelijke Nederlanden. Slechts zeven van de negenendertig hoogste staatsdienaren kwamen uit het Zuiden.”* En vooral de onafzetbare minister van Justitie C.F. van Maanen toonde *“Noordelijke arrogantie (...) Repressie, censuur en vervolging van priesters, journalisten en politieke radicalen kenmerkte zijn reactie”* tegen *“oppositie, hoe gering ook.”*

Willems “onstuitbare drang tot vergroting van zijn macht en de ordening van de samenleving (...) Zijn autocratisch paternalisme had gewerkt in Fulda (...) In het Verenigd Koninkrijk, ingewikkeld en samengesteld als die staat en samenleving waren [met een contrareformatische cultuur tegenover een protestantse], was zo’n eigenmachtige wijze van regeren op den duur niet vol te houden en daar kweekte ze verzet tegen het landsbestuur.” Daar kwam bij dat de autoritaire vorst geen ministers duldde “die zelf durfden te denken en hun mening ook tegenover de koning niet verheelden”.

Koch schrijft dat in het Zuiden “de ondernemende burgerij in industrie en handel alle baat had bij de koninklijke aandacht voor haar bedrijvigheid; over de geheimzinnige en gammele financiële constructies maakte zij zich minder zorgen”. Dat sluit aan bij de traditionele voorstelling, ook in de Belgische en Vlaamse geschiedschrijving, dat de toegevoegde en energieke “kanalenkoning” met zijn klare kijk op de economie, deze krachtig heeft gestimuleerd, en wel bijzonder in het Zuiden. Maar sinds lang wordt dat door Nederlandse historici weerlegd.² Heel recentelijk vatte Arthur van Riel de bevindingen samen van J.L. van Zanden en van hemzelf bij de reconstructie van de nationale rekeningen van Nederland tussen 1800 en 1913: “Een fiscale overdracht [uit het Zuiden naar het Noorden] was ontstaan met een omvang tot een derde van de noordelijke uitgaven.”³

Koch glijdt dus te licht heen over die enorme fiscale uitbuiting van België, die inderdaad mogelijk was door middel van geheimzinnige en gammele financiële constructies, omdat de koning geen toezicht op de staatsfinanciën toeliet, zelfs niet aan de Staten-Generaal. Die uitbuiting voedde de onvrede over de drukkende belastingen, die wel als een *Belgische* grief werden gevoeld,⁴ samen met de grove achteruitstelling van de Belgen in de staatsleiding en in de ambtenarij.

Tijdens de Restauratie en de Europese *Völkerfrühling* in 1830 en 1848, waren het vooral hoogopgeleide vooruitstrevende jongeren die tegen het vorstelijk absolutisme op-

——— 2 A. van der Woud, *De Kanalenkoning en zijn reputatie*, in: C.A. Tamse & E. Witte (eds), *Staats- en Natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)*, Brussel, 1992, pp. 237-259. “De staat investeerde in de jaren 1815-1830 in de openbare werken van het Noorden circa 53 à 55 miljoen (...) en in die van het Zuiden ongeveer 11 miljoen”; p. 244. Al in 1955 had J.C. Boogman geschreven over het inkomstenoverschot van Luxemburg: “Slechts een zeer gering deel hiervan is Luxemburg zelf ten goede gekomen. Ettelijke miljoenen zijn op deze wijze uit het noodlijdende, fiscaal te zwaar belaste land a.h.w. ‘weggepompt’”; J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851*, Groningen, 1955, p. 7.

3 Dat kwam bovenop “de door Holland gestuurde handelspolitiek”. Want “in de onderhandelingen over het belastingstelsel van 1822 was, net als bij de besluitvorming over de invoertarieven in 1816, duidelijk geworden dat de koning zich niet kon of wilde onttrekken aan het noordelijke handelsbelang”; A. van Riel, *Van Welvaartsbaten en verlichte ambitie: de economische politiek van Willem I herwogen*, in: *Orde van den Prince*, Nieuwsbrief, 34/3, mei-juni 2015, Themanummer Willem I Koning van Noord en Zuid, pp. 12-18.

4 Na een beschrijving van de fiscale transfers van het Zuiden naar het Noorden, schrijft Stijl Van de Perre: “Virulent” fiscaal verzet “was er ook elders in Europa, maar in de Zuidelijke Nederlanden versterkte het in 1828-1829 in hoge mate de oppositiekrachten”, in: R. Aerts & G. Deneckere (red.), *Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830 > 2015*, Rekkem, 2015, p. 169.

kwamen en een parlementair regime eisten. In België kregen ze de steun van de klerikale opinie die zich bij het hele 'protestants dictaat' van Willem niet bleef neerleggen (zoals tijdens de Arabische lente in Tunesië en Egypte de Moslimbroeders zich aansloten bij de liberale oppositie; LW.) Die oppositie botste niet alleen op de koning maar ook, wat Koch verwaarloost, op zowat de hele Hollands-protestantse opinie. Die eiste, in de pers en in de Staten-Generaal, dat de vorst aan de eis van volkssoevereiniteit *niet* zou toegeven en *zijn* soevereiniteit zou handhaven. Ze wilde niet onder het juk vallen van de veel talrijker katholieken, die veelal aan een dogmatische verstarring leden die doet denken aan fundamentalisme onder de Moslimbroeders.

G.K. van Hogendorp had al bij zijn voorbereiding van het Verenigd Koninkrijk genoteerd: "*Il faut de toute nécessité que les Pays-Bas demeurent Puissance maritime et Puissance protestante*" met de macht geconcentreerd in de provincies Holland, Zeeland en Friesland. Reeds in april 1816 kwalificeerde hij de Belgen als muiters die zich onrechtmatig verzetten tegen het regime.

In 1829-1830 vroeg het Noorden, in de pers en in de Staten-Generaal, de bestraffing van de petitie-beweging waarin vele liberalen en klerikalen zich hadden verenigd. Toen dan einde augustus 1830 oproer uitbrak in Brussel, Leuven en Luik, was voor de noordelijke opinie een onderhandeling ondenkbaar: alleen bestraffing en scheiding. Evolutie naar een parlementair regime werd in het Noorden pas bespreekbaar na die afscheiding, waardoor het klerikale en Belgische gevaar afgewend was. Ministeriële verantwoordelijkheid was voor de protestanten onbespreekbaar in de ingewikkelde en samengestelde staat en samenleving van het Verenigd Koninkrijk, zoals Koch het noemt.⁵

^ Gijsbert Karel van Hogendorp.
Prent uit: *Willem Frederik, koning der Nederlanden* (1949) [ADVN, VB 18305].

5 Dat werd in de Tweede Kamer openlijk gezegd, onmiddellijk na de afscheiding; P.L.G. van Velzen, *De ongekende ministeriële verantwoordelijkheid, theorie en praktijk 1813-1840*, Nijmegen, 2005, p. 355. "Vanaf begin 1818 was ministeriële verantwoordelijkheid in het Noorden taboe" schrijft Van Velzen, p. 175. Zijn exhaustieve studie werd door Koch wel gesignaleerd in zijn bibliografie, maar duidelijk niet gebruikt. Zie ook L. Wils, 1830: van de Belgische protonatie naar de natiestaat, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 66, 2007, nr. 3, pp. 199-227 en 303-321, hernomen in L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie. Een geschiedenis van de Vlaamse beweging*, Leuven, 2009, pp. 37-79.